

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

РОЗВОД ЕЛІНА ВАДИМІВНА

УДК 811.111'27:303.688(043.5)

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ SUN: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ
(на матеріалі американського варіанта англійської мови)

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі прикладної лінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Рогач Оксана Олексіївна,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки,
декан факультету іноземної філології

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Яхонтова Тетяна Вадимівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри іноземних мов для природничих
факультетів

кандидат філологічних наук, доцент,
Гошилик Наталія Сергіївна,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
доцент кафедри англійської філології

Захист відбудеться 27 квітня 2018 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.15 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 405.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розіслано 26 березня 2018 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

О. В. Татаровська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Реферовану дисертацію присвячено дослідженню репрезентації лінгвокультурного концепту SUN як одиниці концептосфери. У праці використовується комплексний методологічний підхід із залученням трьох моделей концепту: тривимірна модель концепту за С. Г. Воркачовим і В. І. Карасиком, ядрово-периферійна модель за З. Д. Поповою і Й. А. Стерніним та п'ятишарова структура за В. А. Масловою. Остання модель лягла в основу дисертаційного дослідження. Такий підхід дозволяє описати й проаналізувати об'єкт дослідження – концепт SUN.

На сучасному етапі розвитку мовознавства актуальними є дослідження, які ґрунтуються на концепції мовної картини світу, пов'язаної з ментальністю етносу. Це обумовлено тим, що у кожного народу є своя культура, традиції, менталітет, адже вони знаходять своє відображення у мовній системі. Дослідженню питання мовної картини світу приділяють увагу такі мовознавці, як Ю. Д. Апресян, О. А. Радченко, О. В. Урисон, М. Фуко, В. Ф. Чукіна, О. Шпенглер та ін.

Проблему функціонування мовних знаків культури розглядають багато дослідників, зокрема, Н. О. Данилюк, В. С. Денисенко, С. Я. Єрмоленко. Особливе місце у таких дослідженнях займають концепти та національні концептуальні картини світу. На думку Ю. Д. Апресяна, кожна мова відображає певний спосіб сприйняття, організації та концептуалізації дійсності. У картині світу відбиті уявлення про внутрішній світ людини та середовище її існування, в ній поєднаний досвід поколінь, який служить основою національної культури та історії.

Варто наголосити, що когнітивна лінгвістика приділяє багато уваги відтворенню процесів концептуалізації та категоризації реальності. Основними сучасними підходами до аналізу категоризації є прототипний підхід Е. Рош та ужитковий підхід Р. Лангакера. Питання категоризації розглянуто в працях Дж. Байбі та К. Бекнера, Б. Левандовської-Томашик, А. Вежбицької. Відомими представниками лінгвокогнітивного підходу до дослідження концепту на пострадянському просторі є А. П. Бабушкін, М. М. Болдирев, О. С. Кубрякова та інші.

Однією з фундаментальних теоретичних засад когнітивної лінгвістики є визнання провідної ролі семантики в лінгвістичному аналізі, оскільки значення – це саме та ланка, що єднає мову та когніцію, мову і культуру. У когнітивній лінгвістиці явище полісемії вперше виводять за межі значення слова, а полісемантичні вияви досліджують на лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях. Метафора теж виходить за традиційні для неї рамки ораторського мистецтва і художньої прози і трактують як один із найважливіших аспектів гнучкості й творчого потенціалу мови.

У реферованій дисертації когнітивний підхід поєднано з лінгвокультурним, суть якого полягає в синтезі культурних та світоглядних категорій у семантиці імен. Такий підхід до вивчення концепту виник на пострадянському просторі. Його основні постулати сформульовано у розвідках В. М. Телії, С. Г. Воркачова, В. К. Гайдукової, М. О. Солдатової, В. І. Карасика, Д. С. Лихачова, Г. Г. Слишкіна, Ю. С. Степанова та ін. У межах лінгвокультурної концептології досліджено значну кількість концептів, проте концепт SUN проаналізовано лише в російській культурній традиції.

Актуальність роботи зумовлено необхідністю лінгвокультурного опису однієї із центральних одиниць концептосфери носіїв англійської мови в США – концепту SUN та уточнення засобів його репрезентації в сучасній англійській мові, що сприяє глибшому зрозумінню національного менталітету американців.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертацію виконано в межах комплексної наукової теми «Функціонування мовних одиниць у когнітивно-дискурсивній парадигмі», над якою працює кафедра прикладної лінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (тема затверджена вченою радою університету, протокол № 9 від 2.03.2011 р.).

Об'єктом роботи є концепт SUN у свідомості американців, репрезентований у художньому та релігійному дискурсі.

Предметом дослідження є лексикографічні, фразеологічні та графічні репрезентації концепту SUN, обумовлені національною культурою й менталітетом американців.

Мета роботи – виявити лінгвокультурну специфіку концепту SUN в мовній картині світу американців.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) на основі словникових дефініцій виокремити поняттєві ознаки концепту SUN;
- 2) встановити способи розширення значення лексичної одиниці *sun*;
- 3) виявити когнітивні метафори, що містять концепт SUN, та охарактеризувати механізми їх утворення;
- 4) проаналізувати фразеологічні вербалізатори досліджуваного концепту в художньому (XIX–XXI століття) і релігійному (біблійному) дискурсах;
- 5) за допомогою асоціативного експерименту розкрити концептуальні ознаки концепту SUN та стереотипні уявлення про нього, характерні для носіїв американської культури;
- б) визначити міфологічне й символічне значення концепту SUN в американській лінгвокультурі.

Виконання мети і завдань дослідження передбачає використання таких **методів**:

- аналіз словникових дефініцій – для визначення семантичної структури ядра концепту;
- описовий – для групування вербалізаторів;
- компонентний аналіз – для визначення семантичної структури вербалізаторів концепту;
- концептуальний – для дослідження способів вербалізації концепту та організації його компонентів;
- кількісний аналіз – для встановлення кількості наповнення структурних одиниць досліджуваного концепту;
- контекстуальний аналіз – для встановлення значення полісемантичних лексичних одиниць та співвіднесення концепту SUN з реаліями об'єктивного світу;
- експериментальний – для визначення асоціативного складника у структурі концепту.

Матеріалом дослідження слугують дані 58 джерел довідкового матеріалу (41 із них – лексикографічні джерела), 1200 мовних одиниць на позначення концепту SUN, отриманих методом суцільної вибірки з 32 художніх творів американських письменників XIX–XXI століть загальним обсягом 12687 сторінок, і вербалізатори цього концепту в Біблії (*The Bible : New Revised Standard Version*, 2627 сторінок), міфологічні й фольклорні наративи, представлені у семи джерелах загальним обсягом 1937 сторінок, а також графічні образи й об'єкти матеріальної культури.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше концепт SUN розглянуто також у межах певного географічного ареалу Сполучених Штатів Америки, що дає змогу простежити вплив культурних реалій країни і менталітету її населення на формування концептосфери. Новизну роботи становить і вибрана комплексна методика дослідження, у якій поєднуються діахронний підхід, концептуальний і семантичний аналізи та вільний асоціативний експеримент. Найвагомими результатами є встановлення концептуальних метафор з елементом *sun* і визначення сукупності вербалізаторів концепту SUN, що сформувалися протягом трьох століть (XIX–XXI ст.), тобто майже усього історичного відрізка існування США як незалежної країни. Окрім того, залучення асоціативного експерименту за участі носіїв мови не лише робить валідними результати дослідження, але й визначає наукову новизну розвідки.

Наукова новизна отриманих результатів може бути узагальнена у таких **положеннях, які винесено на захист**:

1. Поняття SUN формують 11 семантичних компонентів, три з яких прототипні: [+body], [+light], [+heat], а решта додаткові: [+round], [+energy], [+far], [+big], [+heavy], [+substance], [+space], [+life].

2. Встановлено, що розширення прототипного значення лексеми *sun* відбувалося із залученням чотирьох когнітивних процесів: генералізації, конкретизації, метафоризації й метонімізації. Після появи кожного нового смислу відбувається його закріплення у концептосфері.

3. Концепт SUN постає елементом таких концептуальних метафор, як SUN IS PERSON, SUN IS A ROUND OBJECT, SUN IS A VESSEL CONTAINING LIQUID, SUN IS A BURNING OBJECT, SUN IS TIME і SUN IS DIRECTION. Виявлені когнітивні метафори слугують основою для великої кількості мовних метафор, які функціонально-усталені, так й індивідуально-авторські.

4. Аналіз вербалізаторів концепту SUN в художньому дискурсі дав змогу згрупувати їх за кількома концептуальними ознаками – світло, рух у вертикальній площині, температура та колір. Кількісно у першій групі (світло / light) домінують дієслово *to shine* (відносна частота в межах 10,62 % – 21,79 %), іменники *light* (8,97 % – 15,93 %), *ray* (9,73 % у XIX столітті), *shadow* (4,42 % – 8,97%) та прикметник *bright* (6,19 % – 7,96 %). У другій групі (рух у вертикальній площині / vertical movement) найчастотнішими є такі вербалізатори: прикметники *setting* і *rising* (17,78 % і 13,33 % відповідно в XIX столітті), дієслова *to rise* (8,89 % – 23,29 %), *to go down* (6,67 % – 21,92 %), *to come up* (18,97 % у XXI столітті). У третій групі (колір / color) найпоширенішими вербалізаторами є прикметники *golden* (13,51 % – 21,05 %), *pink* (10,81 % у XXI столітті), *red* (31,58 % у XX столітті), *yellow* (8,1 % – 15,79 %). У четвертій групі (температура / temperature) найвищі кількісні показники мають: дієслово *to burn* (27,27 % у XXI столітті), прикметники *hot* (11,11 % – 46,67 %), *warm* (10 % – 12,12 %), *blazing* (3,03 % – 10 %), іменник *heat* (3,33 % – 11,11 %).

Наявні метафори у рамках інституційного (релігійного) дискурсу відображають ототожнення сонця з Богом; також сонце може мати метафоричні значення «час / time» й «добро, благочестя / righteousness».

5. В основі формування особистої концептосфери американців лежить наукова картина світу. У свідомості американців воно постає джерелом тепла й світла, саме завдяки йому підтримується життя на планеті Земля. Найбільша кількість асоціацій стосується двох груп – «температура / temperature» і «дозвілля / leisure».

6. Міфологічне значення концепту SUN вирізняється утилітарним трактуванням сонця як помічника людини або інструмента для досягнення власних цілей. Символічне значення сонця як божественного ока, активного начала і джерела життя й енергії підкреслено наявністю відповідних артефактів.

Теоретичне значення дисертації полягає у тому, що її результати роблять внесок у розвиток лінгвокультурології (встановлення позитивних і негативних конотацій, пов'язаних із концептом SUN в американській лінгвокультурі, аналіз причин їх виникнення), когнітивної лінгвістики (аналіз структури когнітивних метафор з елементом *sun*), експериментальної лінгвістики (результати вільного асоціативного експерименту), а також мають певну цінність для встановлення теоретичних передумов організації успішної міжкультурної комунікації.

Практична цінність дисертаційних результатів полягає у можливості їх використання у лекційних курсах із лексикології англійської мови (розділ «Лексична семантика»), загального мовознавства (розділ «Мова й мислення»), лінгвокраїнознавства, у спецкурсах із когнітивної лінгвістики, теорії міжкультурної комунікації, аналізу художнього тексту, а також для укладання тлумачних і двомовних словників і тезаурусів.

Публікації. Основні положення дисертації викладено у десяти одноосібних публікаціях, сім з яких – у фахових наукових виданнях України (4,07 д. а.), одна – зарубіжна публікація (0,6 д. а.), а також у матеріалах і тезах доповідей на міжнародних наукових конференціях (0,2 д. а.). Загальний обсяг авторських публікацій із проблематики дослідження становить 4,87 д. а.

Апробація результатів дослідження. Результати досліджень, покладені в основу цієї роботи, оприлюднені й обговорені на шести конференціях: ІХ Міжнародна науково-практична конференція студентів та аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (Луцьк, 2015); ІХ Міжнародна наукова конференція «Пріоритети романського та германського мовознавства» (Світязь, 2015); Х Міжнародна науково-практична конференція студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (виступ на секційному засіданні «Прикладна лінгвістика») (Луцьк, 2016); Х Міжнародна наукова конференція «Пріоритети романського та германського мовознавства» (Світязь, 2016); ХІ Міжнародна наукова конференція «Пріоритети романського та германського мовознавства» (Світязь, 2017); ІІІ Міжнародна конференція «Challenges of Psycholinguistics and Psychology of Language and Speech» (Луцьк-Світязь, 2017).

Обсяг і структура роботи. Дисертація загальним обсягом 265 сторінок (182 сторінки основного тексту, у тому числі 11 рисунків і 8 таблиць) складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку джерел та 7 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, з'ясовано актуальність, об'єкт і предмет аналізу, мету, завдання, описано етапи методології аналізу дослідження, охарактеризовано наукову новизну, теоретичне й практичне значення дисертації, визначено положення винесені на захист, наведено дані про апробацію результатів дослідження та публікації, а також описано структуру дисертації.

Перший розділ «Теоретико-методологічні засади дослідження концепту SUN в сучасній англійській мові» розглядаються уточнення наукових підходів до мовної

та концептуальної картин світу. Розглянуто поняття концепту та особливості його конструювання у розумінні сучасної концептології, проаналізовано підходи до типології концептів. Символ представлено як стереотипізоване явище культури. У першому розділі сформовано методологічну базу дослідження, здійснено докладний аналіз таких методів: концептуальний аналіз, який запропоновано В. А. Масловою із виділенням п'яти шарів концепту, дефініційний аналіз, компонентний аналіз, описовий метод, контекстуальний аналіз, кількісні підрахунки та вільний асоціативний експеримент.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки існують різні підходи до визначення концепту. Актуальним є дослідження концепту за допомогою лінгвокультурного підходу, оскільки він включає не тільки власне мовні фактори, а й чинники національної культури. Важливо зазначити, що саме за допомогою картини світу ментальність має зв'язок із культурою. Основною одиницею ментальності є концепт тієї культури, що реалізується в межах словесного знака і мови, а також виражений у формі образу, поняття або символу.

Концепт – це глобальна одиниця мислення. Концепти ідеальні й кодуються у свідомості одиницями універсального предметного коду, в основі яких лежать індивідуальні образи, сформовані на основі особистого сенсорного досвіду людей. Концепт, на відміну від поняття, не має чіткої структури і фіксованого розміщення шарів. За змістом концепти поділяють на *уявлення, схеми, поняття, фрейми, сценарії та геїстальти*. Поняття «концепт» співвідносне з уявленням про ті смисли, які функціонують у процесі мислення й відтворюють зміст досвіду та знання, зміст результатів усієї людської діяльності й процесів пізнання світу у вигляді певних «квантів знання».

Лінгвокультурний концепт визначено як *складноструктурований феномен, у якому понятійне начало проходить через сито етнопсихологічної оцінки, органічно поєднується з лінгвокультурним*. Він має трикомпонентну структуру: *поняттєво-значеннєвий, образний та ціннісно-оцінний складники*. Саме так розуміється структура концепту SUN: *поняттєво-значеннєвий складник* – це фактуальна інформація про сонце, визначення цього поняття, наведене в словниках з усіма дефінітивними й дистинктивними ознаками, *образний складник* – це етнокультурна специфіка цього концепту, властива, у нашому випадку, американській спільноті, а *ціннісно-оцінний складник* – це наївні уявлення, закріплені в мові досліджуваного соціуму, це мовленнєві образи, що слугують для вираження концепту (прототипи, стереотипи, гельштати, символи тощо).

Слід зазначити, що до найважливіших характеристик лінгвокультурних концептів можна віднести наступне:

1) *комплексність побутування* – лінгвокультурний концепт – це умовна ментальна одиниця, що спрямована на комплексне вивчення мови, свідомості і культури;

2) *ментальна природа* – саме в свідомості відбувається взаємодія мови і культури, тому будь-яке лінгвокультурне дослідження є водночас і когнітивним;

3) *цінність* – лінгвокультурний концепт використовується в різних сферах науки;

4) *умовність і розмитість* – чітких границь концепт не має, найбільш актуальні асоціації для носія мови є ядром концепту, а менш значимі – периферія;

5) *мінливість* – у ході мовного колективу актуальність концептів може змінюватись, змінюються також образна та понятійна складова концепту;

б) *обмеженість свідомістю носія* – лінгвокультурний концепт існує в колективній чи індивідуальній свідомості, тому виділяють індивідуальні, групові (соціокультурні), етнокультурні і загальнолюдські концепти;

7) *трьохкомпетентність* – в структурі концепту можна виділити ціннісний, образний (образно-перцептивний та образно-метафоричний) і поняттєвий компоненти.

8) *полівимірність*;

9) *багатовимірність*;

10) *методологічна відкритість* – у лінгвокультурології вітається використання як лінгвістичних, так і нелінгвістичних методів.

Важливе місце в процесі опису структури концептів займають стереотипні уявлення. Стереотипи можуть бути правдою, або частково правдою, чи ж сильним упередженням, здатним спотворити реальність та її сприйняття. Водночас система стереотипів є стрижневою в наших національних традиціях, вона захищає наше місце в суспільстві, а також дає змогу побачити світ стійким і охопити його цілком.

У тлумаченні понять «концепт» і «символ» чимало спільних ознак:

- характеризуються полісемічністю вкладеного в них смислу;
- багатомірність осмислень;
- певна розмитість межових кордонів;
- широкий набір конотацій, емотивних супроводів, аксіологічних уявлень.

Методологія аналізу структурних особливостей концепту SUN передбачає такі етапи. Оскільки наше дослідження ґрунтується на структурі концепту, запропонованій В. А. Масловою за п'ятьма шарами, то на першому етапі відбувся ґрунтовний аналіз трьох шарів концепту SUN, котрий проходив із залученням дефініційного аналізу на основі лексикографічних джерел. Мета даного етапу полягала у виділенні ознак досліджуваного концепту, що становлять його поняттєвий зміст. Перший шар – словникова дефініція концепту (ядро). Другий шар – етимологія концепту. Третій – дефініції із галузевих словників.

На другому етапі дослідження встановили семантичне розширення значення лексичної одиниці *sun*.

На третьому етапі дослідження проаналізовано четвертий шар концепту – це метафори, метонімії, фразеологізми, ідіоми тощо, пов'язані з досліджуваним концептом.

Четвертий етап дослідження – визначення індивідуального сприйняття концепту (5-й шар) відбувся за допомогою асоціативного експерименту із залученням експериментального методу.

На п'ятому етапі дослідження завдяки *концептуальному* та *контекстуальному* аналізу, а також *описовому методу* проаналізовано засоби вербалізації концепту SUN у художньому та релігійному дискурсах. У відборі художніх текстів ми послуговувалися кількома критеріями:

- належність до певного часового періоду, причому кожне окреме століття репрезентоване творами, написаними у різні десятиліття, щоб рівномірно охопити увесь часовий проміжок;
- жанрова та стилістична різноманітність, метою якої є мінімізація авторського чинника;
- художня цінність літературних творів, їх культовий статус і, відповідно, вплив на культуру Сполучених Штатів.

Проаналізовані твори належать до різних літературних течій: романтизм, реалізм, критичний реалізм, постмодернізм. Різноманітними є також жанри романів й оповідань: роман-автобіографія, пригодницький роман, історичний роман, роман-фентезі, соціальний роман, любовний роман, детектив, гумористичний роман, роман-драма, повість-притча, тощо. Висока художня цінність творів підкреслюється тим фактом, що багато з них були відзначені престижними літературними преміями США та міжнародними нагородами, такими як Пуліцерівська (Junot Diaz «The Brief Wondrous Life of Oscar Wao» / Джуно Діа «Коротке фантастичне життя Оскара Вау»), John Steinbeck «The Grapes of Wrath» / Джон Стейнбек «Грона гніву»), Національна книжкова премія (Jonathan Franzen «The Corrections»/Джонатан Франзен «Поправки»), Премія національного кола книжкових критиків (Marilynne Robinson «Gilead» / Марілінне Робінсон «Гілеад»), Нобелівська премія (Ernest Hemingway «The Old Man and the Sea» / Ернест Хемінгуей «Старий і море»).

Майже усі твори були екранізовані, деякі з них – неодноразово. Роман «На дорозі» Дж. Керуака став маніфестом цілого покоління бітників. Усі обрані твори XIX і XX століть стали хрестоматійними, отже вони сформуваали, і продовжують формувати світогляд багатьох поколінь американців.

Слід зазначити, що ми проаналізували різну кількість творів у різні періоди: XIX століття – 8 творів загальним обсягом 4166 сторінок, XX століття – 12 творів загальним обсягом 2954 сторінок і XXI століття – 12 творів загальним обсягом 5567 сторінок. Ця розбіжність пояснюється тим, що ми керувалися добром однакової кількості вербалізаторів концепту SUN. Відмінності ж в насиченості такими вербалізаторами певного художнього твору пояснюються, насамперед, його темою, а також особливостями авторського стилю.

На шостому етапі дослідження було простежено міфологічне й символічне значення концепту SUN в американській лінгвокультурі та окреслено аксіологічну складову досліджуваного концепту.

Для проведення необхідних підрахунків ми також використали елементи *кількісного аналізу*.

Особливу увагу слід звернути на обраний комплексний методологічний підхід за допомогою якого відбувається аналіз концепту із залученням трьох моделей концепту: тривимірна модель концепту, яка представлена С. Г. Воркачовим і В. І. Карасиком, ядрово-периферійна модель З. Д. Поповою і Й. А. Стерніним та п'ятишарова структура, автором якої є В. А. Маслова. Остання модель лягла в основу нашої розвідки, а дві інших є допоміжними. Такий підхід вважаємо виправданим, оскільки він дозволяє всебічно описати й проаналізувати об'єкт дослідження – концепт SUN. Незважаючи на те, що певним чином ці моделі дублюють одна одну, кожна з них пропонує й абсолютно нові площини для концептуального аналізу.

Розділ 2 «Концепт SUN в американському варіанті англійської мови» містить послідовний та ґрунтовний аналіз п'яти шарів концепту SUN: 1) словникова дефініція; 2) етимологія концепту; 3) інші дефініції концепту (в галузевих словниках – астрономічному, біологічному, словнику НАСА, а також в словнику релігійних термінів); 4) метафора, метонімія, ідіоми, фразеологізми, сталі вирази; 5) індивідуальне сприйняття концепту. Виокремлюються головні й другорядні семантичні компоненти, моделі когнітивних метафор з елементом *sun*, наводяться результати асоціативного експерименту.

Аналіз п'яти шарів концепту SUN проходив із залученням як лексикографічних джерел, так і художньої прози США. Перший шар – словникова дефініція концепту (ядро). Ми встановили 11 семантичних компонентів, що складають поняття *sun*. Три з цих компонентів прототипні: [+body], [+light], [+heat]. Решта вісім компонентів – додаткові: [+round], [+energy], [+far], [+big], [+heavy], [+substance], [+space], [+life].

Другий шар складає етимологія концепту. Етимологію слова *sun* виводять з індоєвропейського кореня зі значенням «світити, сяяти». Визначення в галузевих словниках (третій шар концепту) допомогли чітко розмежувати прототипні й додаткові семантичні компоненти.

Лексична одиниця *sun* є полісемантичною. Кількість поданих смислів варіюється в різних словниках. Найбільшу кількість значень (дев'ять) було виявлено в Webster's Third New International Dictionary, і саме вони стали матеріалом семантичного аналізу для виявлення механізмів семантичного розширення значення.

Встановлено, що розширення прототипного значення лексеми *sun* відбувалося із залученням усіх чотирьох когнітивних процесів: генералізації, конкретизації, метафоризації й метонімізації.

Усі наведені процеси розширюють смисли, які зображені нижче у вигляді радіальної мережі (*radial network*). Генералізація та конкретизація значень показані суцільними лініями, метафоричні й метонімічні зв'язки – пунктирними лініями:

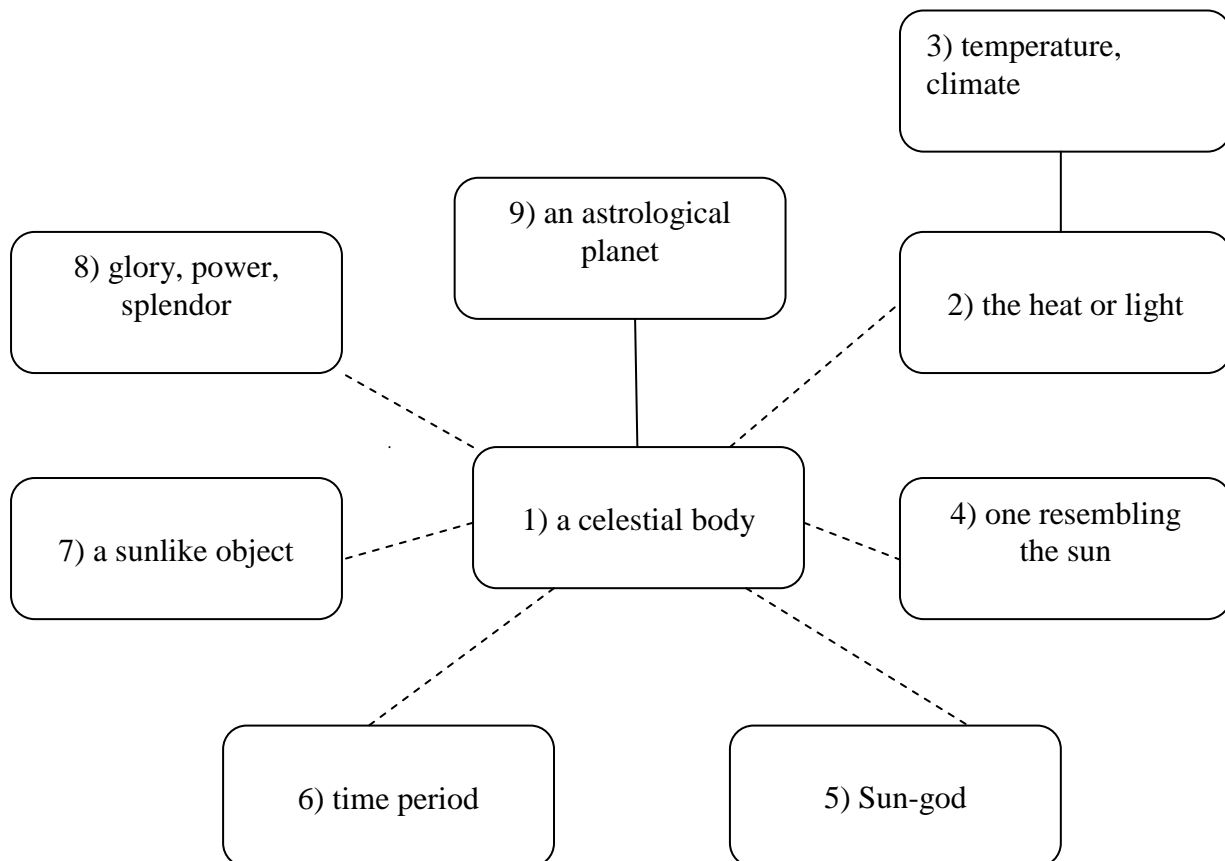

Рис. 1. Радіальна мережа значень лексеми *sun*

Після появи кожного нового смислу відбувається його вкорінення в концептосфері. У діяхронному аспекті вкорінення тісно пов'язане зі стратифікацією словникового складу, зворотний процес – перехід слова у страту архаїчної чи поетичної лексики, тобто втрата ним своїх позицій як загальноживаного елемента лексики.

Словотвірна парадигма іменника *sun* не є широкою з погляду деривації, проте демонструє ознаки високої продуктивності, коли йдеться про основоскладання. Коренева морфема *sun* може поєднуватися із суфіксами для утворення як односудіксних, так і двосудіксних лексичних одиниць. Судікси *-y*, *-less* додаються для утворення прикметника та *-ness* – для утворення іменників, судікси *-ward* (*wards*) і *-wise* – для утворення прислівників. Ще один дериваційний елемент, що поєднується із *sun* – комбінаційна форма *-like*. Двосудіксні прислівники мають судікс *-ly*, двосудіксні іменники – судікс *-ness*. Як бачимо, усі випадки деривації супроводжуються частиномовною транспозицією. Слід також відзначити наявність одного судікса з аломорфним варіантом *-ward* (*wards*).

Вивчення словотвірної парадигми показало нерівномірний розподіл способів словотворення: способом деривації утворено лише дев'ять нових лексичних одиниць, водночас композитні моделі налічують 136 одиниць.

Таблиця 1

Структурні типи композитів з елементом *sun*

Моделі композитів	Кількість одиниць	Приклади
N+N	81	sun bath, sunbeam, Sun belt, sunbird, sundae, Sunday, sun dial, sun disk, sunflower, sun god, sunshade, sun spot, sun stroke (sunstroke), sun hat, sun deck, sun lounge, sun worshipper, midnight sun, sunroom, sunlamp, sun letter, sunray, sunroof (sun roof), sun star, sunstone, sun thermometer, sun valve, sun visor, sunweed, etc.
N _{comp} +N	18	sunlight yellow, sunrise clam, sunrise shell, sunrise service, sunrise wall, sunset clam, sunset shell, sunset gun, sunset lily, sunset red, sunset wall, sunset yellow CFC, sunspot cycle, sunspot period, sunspot number, sunspot zone, sunrise industry
N+V _{en}	11	sun-struck (sunstruck), sun-baked, sun-dried, sun-kissed, sun-drenched, sunlit, sunlighted, sun-shot, sun-cured
N+V	6	sunburn (v, n), sunrise, sunset, sunscald, sunbathe, sunshine (n, adj)
N+N _s	4	sundries, sundrops, sunglasses, suntans
N+V _{ing}	3	sun rising (sunrising), sun setting (sunsetting), sunshining
N+Adv	3	sundown, sunup, sundowner
N+Adj	3	sunproof, sunfast, sunbright
Adj+N	2	sunny side, Sunny Vale
N+prep	1	sun up
Adj+N+Adv	1	sunny-side up (adj),
N's+Adj+N	1	sun's mean longitude
N's+N	1	sun's way
N+Adj _{sup}	1	Sunday best
Всього	136	

Композитні моделі було виділено за допомогою критеріїв (фонологічний, морфосинтаксичний, семантичний). Усі слова верифіковані відповідно результатам лексикографічних джерел. За показниками продуктивності перше місце посідає модель N+N, друге місце – модель N_{comp}+N, третє – модель N+V_{en}. Також виявлено синтетичні композити *sunbather*, *sundowner*, *sunspotted*, *sunspottedness*, один приклад конверсії *to sun* (може виступати як зворотне дієслово), що базується на зміні синтактики, та один акронім *SPF* – *sun protection factor* (*a number that tells you how much protection a particular cream or liquid gives you from the harmful effects of the sun*). Поява цього

акроніма пов'язана з додатковими конотаціями негативного характеру, якими концепт SUN почали наділяти порівняно нещодавно – сонячна радіація, як один із чинників появи захворювань шкіри. Зважаючи на пропаганду здорового способу життя в США, у пресі, на телебаченні та у зверненнях знаменитостей до шанувальників (актор Г'ю Джекман) постійно лунають заклики користуватися сонцезахисними засобами.

Четвертий шар концепту досліджено у двох площинах: концептуальній і мовній (ідіоматичній). Аналіз метафоричних зв'язків у площині концепту SUN дав змогу встановити низку когнітивних метафор із графічним зображенням злиття концептуальних ознак. Такими метафорами є: SUN IS PERSON, SUN IS A ROUND OBJECT, SUN IS A VESSEL CONTAINING LIQUID, SUN IS A BURNING OBJECT, SUN IS TIME і SUN IS DIRECTION.

Під час аналізу метафоричного перенесення значення лексичної одиниці *sun*. Визначено, що найпоширенішою когнітивною метафорою з елементом *sun* є SUN IS PERSON. Ця метафора породжує інші похідні когнітивні метафори, такі як SUN IS WARRIOR, SUN IS DOCTOR, SUN IS FRIEND, SUN IS ENEMY, SUN IS ARTIST, SUN IS FATHER, SUN IS SUN-GOD та інші.

Зазначену метафору детальніше розглянуто на прикладі SUN IS WARRIOR, який спостерігається в американській літературі XIX ст., її виникнення проілюстровано відповідно до теорії інтеграції. Ввідний простір 1 містить три елементи – *sun*, *ray*, *shine*, яким, у свою чергу, відповідають три елементи ввідного простору 2 – *warrior*, *lance*, *pierce*. Кількість елементів у родовому просторі відрізняється, зазвичай їх буде на 1–2 одиниці більше, оскільки елементи у ввідних просторах мають різні родові ознаки. У прикладі родовий простір містить п'ять елементів – *action*, *instrument*, *weapon*, *person*, *object*. Об'єднаний простір містить результат злиття концептів – власне концептуальну метафору.

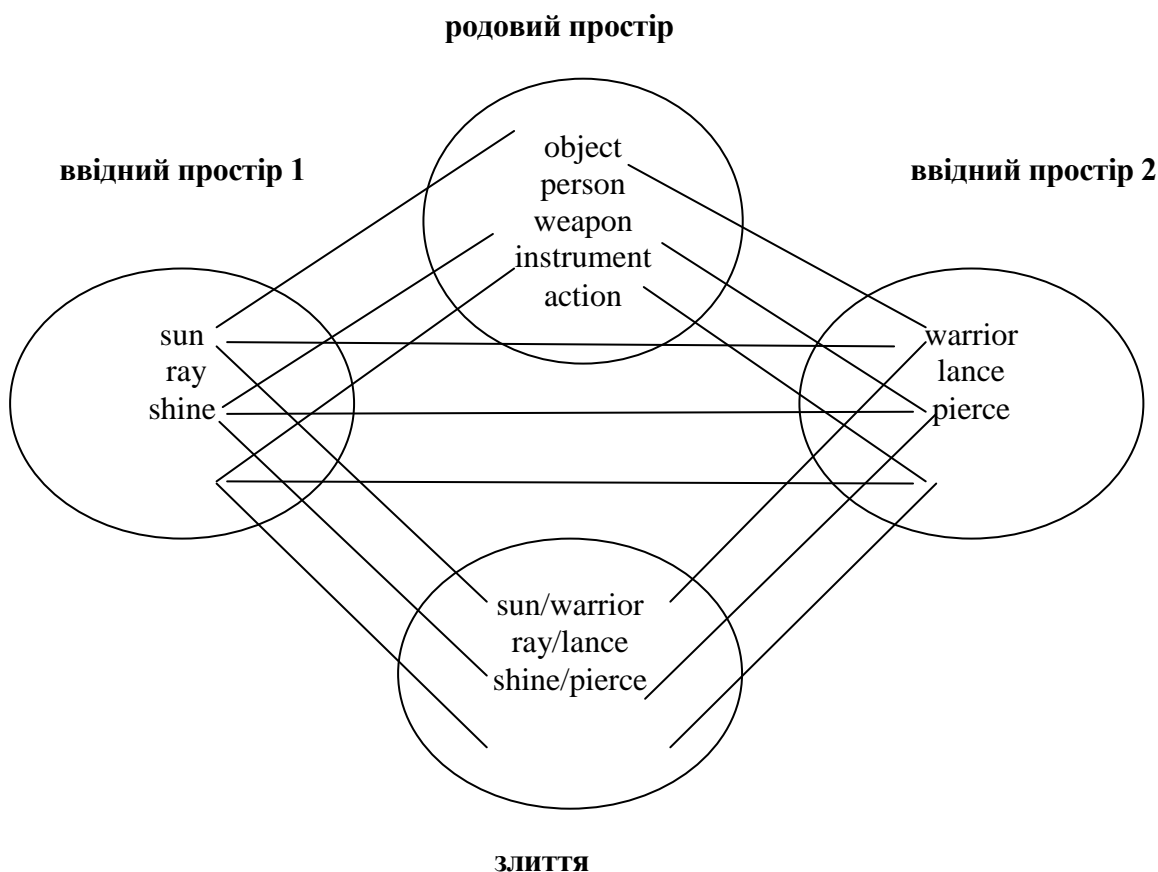

Рис. 2. Концептуальна схема метафори SUN IS WARRIOR

Зазначимо, що метафора SUN IS WARRIOR є зразком образної метафори (*image metaphor*). Згідно з теорією концептуальної метафори це така метафора, у якій вихідна й цільова площини однаково структуровані самі по собі. Цим вона відрізняється від багатьох концептуальних метафор, у яких абстрактна, менш структурована площина запозичує структуру в більш конкретної, та більш структурованої площини. Образні метафори мають переважно естетичну функцію, модифікують сприйняття, додають емоційного забарвлення. У художньому творі метафора SUN IS WARRIOR реалізована таким чином: *All Nature was wide awake and stirring, now; long lances of sunlight pierced down through the dense foliage far and near, and a few butterflies came fluttering upon the scene* [Twain, *The Adventures of Tom Sawyer*, 150].

Концепт SUN демонструє зчеплення понять, коли центральні й периферійні смисли поєднуються за допомогою проміжних. Одним із механізмів, які породжують зчеплення, є метафора. Метафоричне підґрунтя мають також персоніфікація й порівняння.

Визначено, що персоніфікація сонця відбувається за маскуліним типом, про що свідчить використання займенників *he, his, him*, часто з великої літери: *Methinks now this coined sun wears a ruddy face; but see! aye, he enters the sign of storms, the equinox! and but six months before he wheeled out of a former equinox at Aries!* [Melville, *Moby Dick or The Whale*, 795]; *When the sun peeped into the girls' room early next morning to promise them a fine day, he saw a comical sight* [Alcott, *Little Women*, 217]. Сонце наділяють усіма атрибутами людини: воно має обличчя, виконує аналогічні дії – входить, зазирає в кімнату тощо. Встановлено, що персоніфікація сонця в американській літературі тісно пов'язана з часовим періодом. У творах XIX ст. було знайдено 15 прикладів персоніфікації, натомість у творах XX–XXI ст. персоніфікація сонця майже відсутня, зареєстровано лише чотири приклади, причому у двох із них персоніфікація поєднується з порівнянням, а в інших двох вона має імпліцитний характер: *The clouds still circled the sky, threatening to invade at any moment, but for now the sun shone bravely in its halo of blue sky* [Meyer, *Twilight*, 60].

Під час аналізу ілюстративного матеріалу було виявлено 47 оригінальних порівнянь. У 20 випадках сонце визначено на позиції агента, у 14 випадках – на позиції референта. Зазначимо, що агент (зіставний компонент), референт (зіставляюваний компонент), основа – традиційні складники метафори. Слово, яке вживається метафорично, є агентом, його метафоричне значення – референт. Основа втілює подібність чи аналогію, на яких побудована метафора. Основу представляють такі прикметники, як *red, afire, distant, cold, bright easy, comfortable* та дієслова *to smile, to shift, to glisten, to move, to shine, to blaze to glow*. У 13 випадках концепт SUN виступає не повноцінним смисловим і структурним елементом порівняння, а входить у групу агента або референта, створюючи складний образ, наприклад:

In the morning the dust hung like fog, and the sun was as red as ripe new blood [Steinbeck, *The Grapes of Wrath*, 4] (зіставлення сонце – кров, основа – червоний).

I dropped a tear of real sorrow over this strange old man, who had thus reserved his smile of kindness to his deathbed; like an evening sun after a gloomy day, just shining out to set in darkness [Irving, *Tales of a Traveller*, 75] (зіставлення: посмішка людини перед смертю – вечірнє сонце перед заходом, основа – сяяти, світити).

Визначення індивідуального сприйняття концепту (5-й шар) відбулося за допомогою вільного асоціативного експерименту. Встановлено, що американці дотримуються наукової картини світу під час формування особистої концептосфери. У

переважній більшості випадків сонце наділене позитивними конотаціями. Найбільшу кількість асоціацій можна віднести до двох груп – «температура / temperature» й «дозвілля / leisure».

У 3 розділі «Лінгвокультурна специфіка втілення концепту SUN в художніх текстах XIX–XXI століть і релігійному дискурсі» описано міфологічне та символічне значення концепту SUN в лінгвокультурі США. Аксіологічний компонент досліджуваного концепту розглянуто крізь призму цінностей американського суспільства, що знаходять своє втілення в комплексному понятті «американська мрія». Також з'ясовано особливості мовного втілення концепту SUN в релігійному дискурсі.

Слід зазначити, що міфологічне значення концепту SUN в американській лінгвокультурі має свої особливості, що визначаються насамперед особливостями міфології США. Цей пласт культурної спадщини Сполучених Штатів порівняно невеликий і сучасний. Наукові відкриття та технічний прогрес неминуче відбилися на формуванні міфів. Саме цим можна пояснити їхній прагматизм та зміщення акценту з надприродного й божественного в навколишньому світі до особистісних характеристик людини, часто реальної історичної постаті, що набуває рис міфологічного героя.

Багато американських легенд втілюють антропоцентричний характер сучасної американської культури, тому що людина не схиляється перед силами природи, а навпаки – підкорює їх. Сонце тут постає не як грізна нестримна сила, а як один із способів вияву сили головного героя. Саме цим американська міфологія європейських переселенців значно відрізняється від класичних давньогрецьких та дохристиянських кельтських міфів. Вона переконливо показує трансформацію світогляду творців міфів: Сонце = могутнє божество, яке завжди перемагає, → сонце = бог, якого може вбити герой, → сонце = небесне світило, яке людина використовує для своїх потреб і цілей.

Мовна репрезентація концепту SUN відбувається як шляхом прямої номінації *sun*, та образної номінації *this thing*, так і за допомогою вербалізаторів: іменників *brightness, chunk, heat, light, lump, warmth*, прикметників *bright, glittering, red-hot*, дієслів *to boil, to emit, to glow*.

Міфологічне значення концепту SUN в американській лінгвокультурі тісно пов'язане зі світовою сонячною символікою, що заснована на аналогіях. Символ сонця розглянуто на знакових для американської культури артефактах. Статуя Свободи – символ американської демократії, її зображення широко розтиражоване й відоме далеко за межами США. Зі стадії творчого задуму, ця фігура була тісно пов'язана із сонцем, оскільки прототипом для неї слугувала статуя Колоса Родоського, одне з чудес світу, зруйноване внаслідок землетрусу, а колос уособлював грецького бога сонця Геліуса. Голова статуї увінчана діадемою, сім променів якої утворюють ореол – ще одна паралель із сонцем. Вони символізують сонце, сім морів і сім континентів.

Другий артефакт, який позначений сонячними символами, – купюра номіналом один американський долар. Сонячний символ на цій купюрі – всевидяче око. Спочатку око з'явилося на державній печаті США у 1776 році, а в 1935 році президент Ф. Д. Рузвельт додав це зображення на купюру. Око міститься над недобудованою пірамідою з 13 сходинок, що відповідають першим 13 штатам.

Ще одним сонячним символом, що його знає кожен американець, є логотип компанії «Walmart», найбільшого роздрібного й гуртового оператора у світі.

Здійснений аналіз символічної та міфологічної репрезентації концепту SUN свідчить про те, що для носіїв англійської мови SUN – це не лише небесне світило, а основа буття, центр матеріального та духовного життя.

Визначено, що серед 1200 вербалізаторів концепту SUN в американському художньому дискурсі переважають дієслова, на основі чого можна стверджувати, що в американській картині світу визначальним є діяльнісний аспект при творенні концептуальних зв'язків цього елементу концептосфери. За кількісними показниками провідні позиції обіймають такі дієслова: *to shine, to set, to rise, to go down, to go, to come up, to burn*. Друге місце посідають іменники, тобто номінативний аспект теж важливий. Найчастіше у масиві іменників-вербалізаторів трапляються *light, ray, shadow, heat, horizon, cloud, sky*. Атрибутивний аспект відіграє другорядну, допоміжну роль. Серед найпоширеніших прикметників відзначаємо *bright, setting, rising, hot, blazing, warm, golden, pink, red, yellow*. З огляду на функціональні ролі, пов'язані з мовною реалізацією концепту SUN, то найчастіше вони представлені ролями агенса, сили й пацієнса. Зазначимо, що за визначенням Б. Прімус, роль «агенса» це роль учасника (тобто суб'єкт або діяч-істота), який ініціює й виконує дію, виражену дієсловом. Найчастіше в цій ролі виступають іменники – назви істот. Деякі дослідники виділяють ще роль «сила» (*force*), що теж вказує на виконавця дії, позначеного іменником – назвою неістоти (тобто суб'єкт або діяч-неістота). Раніше роль «сила» розглядали в межах іншої ролі із назвою «інструмент». На підставі проведеного нами аналізу вербалізаторів концепту SUN, їхньої дистрибуції в реченні та наявних синтаксичних і смислових зв'язків, вважаємо, що у ньому поєднано дві ролі – агенса й сили. Першу роль спостерігаємо в тих контекстах, у яких здійснено персоніфікацію сонця, що трапляється досить часто. Друга роль притаманна сонцю як силі природи.

Розглянемо функційну роль, що позначає об'єкт дії чи впливу. А. Круз та Б. Прімус пропонують діаметрально протилежне трактування ролі «пацієнс» (*patient*). У розумінні першого лінгвіста пацієнт (об'єкт дії) не зазнає зміни стану. Друга ж дослідниця наголошує, що пацієнс – це роль учасника, який зазнає впливу, переміщення або певних інших змін під час дії, вираженої дієсловом. Цю роль ще називають «суб'єкт досвіду, сприйняття» (за термінологією Н. Д. Арутюнової).

У системі американських цінностей лексема *sun* належить до розряду слів-джерел, що відбивають зміни в духовній культурі спільноти. У національному гімні концепт SUN набуває метафоричного значення. Підтвердженням цього є наявність концепту SUN в національному гімні США, текст якого містить десять вербалізаторів концепту SUN – *dawn, light, twilight, gleaming, gleam, morning, beam, reflect, shine, stream*. У першому випадку сам концепт і його вербалізатори позначають час (частину доби), тому можна стверджувати про наявність метафори SUN IS TIME:

Oh, say! Can you see by the dawn's early light

What so proudly we hailed at the twilight's last gleaming

Цей фрагмент пісні містить чотири вербалізатори концепту SUN – *dawn, light, twilight, gleaming*. Увагу привертає протиставлення *dawn – twilight*, яке можна також трактувати як протиставлення сил добра і зла з його міфологічними витоками, причому світанок символізує перемогу, відродження, а сутінки – важке випробування, поразку, смерть.

Наступний фрагмент містить ще більше метафоричних значень:

Now it catches the gleam of the morning's first beam,

In full glory reflected now shines in the stream

Тут спостерігаємо вербалізатори *gleam, morning, beam, reflect, shine, stream* і когнітивну метафору SUN IS A VESSEL CONTAINING LIQUID. Сонце наділене лише позитивними конотаціями, про що свідчить слово позитивної оцінної семантики *glory*.

Когнітивний аналіз гімну США не лише виявив когнітивні метафори, а й надав валідності виокремленим вербалізаторам, оскільки вони збіглися на 100 %.

Дослідження концепту SUN у художній літературі США допомогло встановити, які саме цінності він утілював. Фактичний матеріал показав, що ціннісний аспект концепту зазнав певних трансформацій, рухаючись у напрямку до негативного полюсу. У XIX ст. концепту SUN відповідали лише позитивні цінності – праведність і справедливість. Сонце також поставало символом Бога, раю, життя, радості, втіхи, позитивного світогляду, любові, воскресіння. Наприклад:

Everybody loved to have him around, too; he was sunshine most always – I mean he made it seem like good weather [Twain, The Adventures of Huckleberry Finn, 109].

Схожі тенденції можна простежити й у XX ст., хоча фрагментів із позитивною ціннісною оцінкою концепту SUN виявлено вчетверо менше: *Can you balance off the body, that pitiful, selfish thing of night against a whole lifetime of sun and intellect? [Bradbury, Dandelion Wine, 119].*

Водночас у XX ст. починають простежуватися негативні конотації, пов'язані із сонцем, що набудуть подальшого розвитку у XXI ст. Такі конотації перебувають у двох чітко окреслених когнітивних площинах: «вплив сонця на людський організм» і «вплив сонця на господарську діяльність». Очевидно, що в першому випадку такі конотації прямо пов'язані з розвитком медицини й науковим обґрунтуванням шкідливого впливу сонця. Наприклад:

The sun drove through their skins, ripping and smashing tissues and nerves, till they became sick in mind and body, tossed most of the Decalogue overboard, descended to beastliness, drank themselves into quick graves, or survived so savagely that war vessels were sometimes sent to curb their license [London, A Son of the Sun, 22].

У XXI ст. ця тенденція продовжується, породжуючи у свідомості американців поляризацію конотацій, пов'язаних із концептом SUN. Тобто з одного боку, сонце й надалі лишається символом життя й радості, а з іншого боку, негативні конотації першого типу (вплив на організм) посилюються, виникають нові негативні асоціації. Розглянемо відповідні приклади:

(1) *You were given protection once. You were given the sun itself. But you lost it already. You gave it away /.../ [Gaiman, American Gods, 293].*

(2) *Isolate out all individual predisposed aggression for appropriate gene therapy. Eradicate every strife within single generation humanity. Craft world happy sunshine peace. Beneficent lovely flower peace [Palahniuk, Pygmy, ел. перуєр].*

У релігійному дискурсі (на матеріалі *The Bible. New Revised Standard Version*) було виявлено незначну кількість метафоричних перенесень з елементом *sun* – 54 зі 143 зафіксованих випадків вживання лексичної одиниці *sun*. Виявлені метафори свідчать про те, що у релігійному дискурсі сонце ототожнюється з Богом, також сонце може мати метафоричне значення «часу / time» й «добра, благочестя / righteousness».

ВИСНОВКИ

Питання сприйняття реальності людиною, подальша обробка перцептивного досвіду мозком і матеріальне втілення мисленнєвих конструктів у мові є одним із найактуальніших у сучасній лінгвістиці. Занурення ж у суто когнітивні і мовні явища та їх аналіз крізь призму культури певної спільноти допомагає розкрити роль мови не лише у житті окремого індивіда, але й усього суспільства. Саме лінгвокультурні концепти є тими цеглинками, з яких вибудовується образ людини як носія певної культури.

Лінгвокультурний концепт – складноструктурований феномен, у якому поняттєве начало, після отриманої етнопсихологічної оцінки, органічно поєднується з лінгвокультурним.

Застосувавши комплексний методологічний підхід до завдань дисертаційного дослідження, ми отримали такі результати. Семантична структура SUN складається з 11 семантичних компонентів, три з яких прототипні: [+body], [+light], [+heat], а решта додаткові: [+round], [+energy], [+far], [+big], [+heavy], [+substance], [+space], [+life]. Лексична одиниця *sun* набуває варіантних семантичних відтінків і маніфестує чотири когнітивні процеси розширення значення – генералізацію, конкретизацію, метафоризацію й метонімізацію.

Опис словотвірної парадигми показало нерівномірний розподіл способів словотворення: способом деривації утворено лише дев'ять нових лексичних одиниць, у той час як композитні моделі налічують 136 одиниць. За показниками продуктивності перше місце посідає модель N+N, друге місце – модель N_{comp}+N, третє місце – модель N+V_{en}. Також були виявлені синтетичні композити, один приклад конверсії та один акронім.

Аналіз метафор з елементом *sun* здійснено на основі двох провідних теорій когнітивної лінгвістики – концептуальної інтеграції й концептуальної метафори. Встановлено найтипівіші концептуальні метафори, де залучений концепт SUN: SUN IS PERSON, SUN IS A ROUND OBJECT, SUN IS A VESSEL CONTAINING LIQUID, SUN IS A BURNING OBJECT, SUN IS TIME і SUN IS DIRECTION. Ці моделі, у свою чергу, слугують основою для необмеженої кількості мовних метафор. Метафоричне втілення концепту SUN демонструє ознаки зчеплення понять, явища, що спостерігаємо в радіальній категорії між різними смислами, пов'язаними з певним словом.

Метонімічне перенесення значення трапляється набагато рідше, ніж метафоричне. У процесі дослідження зафіксовано лише приклади конвенційної концептуальної метонімії PRODUCER FOR PRODUCT й WHOLE FOR PART, коли лексему *sun* використовують для позначення тепла, світла, променя і т. д. Таку метонімію можна простежити навіть на рівні словникових дефініцій. Персоніфікація сонця відбувається за маскулінним типом, про що свідчить використання займенників *he*, *his*, *him*, часто з великої літери. У порівняннях сонце частіше перебуває на позиції агента, аніж референта. Гіперболізація досягається за допомогою лексичних мовних засобів.

Дистрибутивний аналіз дав змогу встановити найтипівіші комбінації з елементом *sun*. Серед прикметників це – *brilliant*, *bright*, *golden*. Структури з дієсловами поділяються на два типи: VERB+SUN (*block*, *block out*, *blot out*) і SUN+VERB (*climb*, *come up*, *rise*). Серед прийменникових словосполучень знаходимо *in the sun*, *into the sun*, *out of the sun*. Елемент *sun* також трапляється в складі біноміалів, тобто сурядних словосполучень екзоцентричного характеру, наприклад: *sun and shade*, *the sun and the sea*, *sun and wind*, *sun and rain (the sun and rain)*, *sun and moon*, *light and sun*. Ідіоматичні утворення з елементом *sun* вирізняються позитивними конотаціями і з погляду семантики вони є прозорими.

Вільний асоціативний експеримент показав, що переважна більшість отриманих асоціацій позитивні або нейтральні (95 %). Більша частина учасників експерименту продемонструвала наукову картину світу, яка представлена такими асоціаціями як *star* (20), *planet* (18), *universe* (16), *orbit* (16), *eclipse* (15), *Solar system* (10), *earth* (10), *galaxy* (9), *Mercury* (6), *ray* (6), *energy* (5), *source* (5), *to emit* (5), *to rotate* (4), *to radiate* (4), *solar* (2).

Найчисленнішою є група асоціацій за семантичною ознакою «температура / temperature» (80 одиниць): *warm, hot, burning, scorching, to cook, to burn, heat*. Усі респонденти розмістили сонце на позитивному полюсі температурної шкали. Певний егоцентризм американської лінгвокультури проявився в тому, що більшість опитуваних зазначали не фізичні властивості сонця, а власні дії, пов'язані із сонячною погодою, тобто за сонцем закріплена стійка асоціація з відпочинком або відпусткою (65 одиниць). До асоціацій цієї групи належать: *to walk, to rest, to relax, to bask, to sunbathe, to meditate, to surf, gardening, play, dancing, reading, lying in the grass, traveling, to run, summer, garden, ocean*.

За семантичною ознакою «яскравість / brightness» асоціацій не дуже багато – 27 одиниць. Найчастіше сонце вбачають як *radiant, glowing, bright, brilliant, fiery*. Ще менша кількість асоціацій за кольором (лише сім одиниць), палітра яких обмежена жовтим й золотистим.

Міфологічне значення концепту SUN в американській лінгвокультурі має свої особливості, що визначаються сучасним характером міфології США. Сонце в ній постає не таким, як у більшості міфів народів світу. Міфи й легенди США – яскравий приклад антропоцентричності сучасної американської культури: людина не схиляється перед силами природи, а навпаки, підкорює їх. Сонце тут постає не як грізна нестримна сила, а як один зі способів вияву сили головного героя. Американська міфологія європейців переконливо показує трансформацію світогляду творців міфів: Сонце = могутнє божество, яке завжди перемагає, → сонце = бог, якого може вбити герой, → сонце = небесне світило, яке людина використовує для своїх потреб і цілей.

Міфологічне значення концепту SUN в американській лінгвокультурі тісно пов'язане зі світовою сонячною символікою, що заснована на аналогіях. Виділено чотири основні складники сонячного символізму: героїчний образ, божественне око, активне начало і джерело життя та енергії. Останні три символи можна чітко простежити на прикладі найвідоміших артефактів американської культури й життя в США: купюра номіналом один долар містить зображення божественного ока, вінець Статуї Свободи символізує активне начало, успішність, просвітництво, логотип компанії «Walmart» символізує енергію та процвітання. Лише героїчний образ сонця відсутній в американській лінгвокультурі, причиною чого може бути неймовірно стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, який зробив цю аналогію архаїчною.

Аналіз 1200 вербалізаторів концепту SUN в американському художньому дискурсі показав, що частиномовний розподіл вербалізаторів неоднорідний і змінювався протягом кожного часового зрізу. Оскільки найбільшу питому вагу серед вербалізаторів концепту SUN становлять дієслова, то можна стверджувати, що в американській картині світу визначальним є діяльнісний аспект у творенні концептуальних зв'язків цього елемента концептосфери.

У системі американських цінностей лексема *sun* належить до розряду слів-джерел, що відбивають зміни в духовній культурі спільноти. Це підтверджує наявність концепту SUN у національному гімні США, текст якого містить десять вербалізаторів концепту SUN – *dawn, light, twilight, gleaming, gleam, morning, beam, reflect, shine, stream* і когнітивну метафору *SUN IS A VESSEL CONTAINING LIQUID*.

Аналіз конотативного аспекту концепту SUN на прикладі художніх творів показав, що ціннісний аспект концепту зазнав певних трансформацій, рухаючись у напрямі до негативного полюсу. Наприклад, у XIX ст. концепту SUN відповідали лише позитивні цінності – праведність і справедливість. Сонце також поставало символом

Бога, раю, життя, радості, втіхи, позитивного світогляду, любові, воскресіння. У ХХ ст. починають простежуватися негативні конотації, пов'язані із сонцем, що набудуть подальшого розвитку у ХХІ ст. Такі конотації перебувають у двох чітко окреслених когнітивних площинах: «вплив сонця на людський організм» і «вплив сонця на господарську діяльність». Це обумовлено як розвитком певних галузей науки (медицини), так і появою нових реалій, викликаних змінами в навколишньому середовищі. Сонце вбачають не лише життєдайною силою, а й грізним ворогом, який може нашкодити і навіть убити.

Наявні метафори у рамках інституційного (релігійного) дискурсу показують ототожнення сонця з Богом; також сонце може мати метафоричне значення «час / time» і «добро, благочестя / righteousness».

Підсумовуючи сказане вище, зазначимо, що концепт SUN є важливою частиною лінгвокультури Сполучених Штатів Америки. З одного боку, наповнення концепту має багато схожих рис з іншими культурами, а з іншого – демонструє риси, притаманні лише менталітету жителів цієї країни.

Результати проведеного дослідження окреслюють перспективи подальшого вивчення концепту SUN у британській, австралійській та канадській лінгвокультурах (порівняльний аспект), у площині медійного і політичного дискурсів (дискурсивний аспект) та з огляду на процеси метафоризації й метонімізації (когнітивні студії).

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

Наукові праці у фахових виданнях:

1. Розвод Е. В. Роль стереотипів у формуванні та реалізації лінгвокультурних концептів (на прикладі концепту «SUN») // Актуальні питання іноземної філології: наук. журн. / [редкол.: І. П. Біскуб (голов. ред.) та ін.]. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. № 2. С. 172–178.

2. Розвод Е. В. Методи дослідження лінгвокультурних концептів // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. Вип. 4 (305). С. 90–95.

3. Rozvod E. Understanding of Concept in Foreign Linguistics // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. – Вип. 5 (330). – С. 80–83.

4. Rozvod E. Lexicographical representation of the concept SUN in different types of dictionaries // International Journal. Vol. 1/ 2016. Language-Culture-Politics. Chełm: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, 2016. P. 23–33 (ISSN 2450-3576, ISBN 978-61149-79-98).

5. Розвод Е. В. Міфологічне та символічне значення концепту «SUN» як основна форма вираження соціокультурного буття американського етносу // Актуальні питання іноземної філології: наук. журн. / [редкол.: І. П. Біскуб (голов. ред.) та ін.]. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. № 4. С. 128–134.

6. Розвод Е. В. Типи концептів та їх класифікація у сучасному мовознавстві // Актуальні питання іноземної філології: наук. журн. / [редкол.: І. П. Біскуб (голов. ред.) та ін.]. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. № 3. С. 145–151.

7. Розвод Е. В. Концептуальний аналіз як стрижневий метод дослідження концепту // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені

Лесі Українки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. Вип. 3 (352). С. 61–67.

8. Розвод Е. В. Вербалізація концепту «SUN» у художній літературі (на матеріалі художньої літератури США та Англії) // Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. праць. Філологічні науки. Запоріжжя: Запорізький нац. ун-т, 2017. № 2. С. 162–167.

Наукові праці в інших виданнях:

9. Розвод Е. В. Концепт «SUN» як фрагмент мовної картини англійців // SCENTIA EST POTENTIA: молодіжний науковий вісник Інституту іноземної філології: наук. журн. / уклад. Л. Л. Макарук. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. № 1. С. 51–53.

10. Розвод Е. В. Будова та структурні особливості лінгвокультурного концепту // Матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (12–13 травня 2015 р.): у 2 т. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. Т. 1. С. 425–427.

АНОТАЦІЯ

Розвод Е. В. Вербалізація концепту SUN: лінгвокультурний аспект (на матеріалі американського варіанта англійської мови). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2018.

Дисертацію присвячено дослідженню репрезентації лінгвокультурного концепту SUN як одиниці концептосфери американців – носіїв англійської мови.

За допомогою компонентного аналізу визначено семантичні компоненти, що формують ядро досліджуваного концепту. Встановлено найтипівіші концептуальні метафори, де задіяний концепт SUN: SUN IS PERSON, SUN IS A ROUND OBJECT, SUN IS A VESSEL CONTAINING LIQUID, SUN IS A BURNING OBJECT, SUN IS TIME і SUN IS DIRECTION. Ці моделі, у свою чергу, слугують основою для необмеженої кількості мовних метафор, які можуть бути усталеними й образними.

Було встановлено, що ідіоми з елементом *sun* втілюють як загальнолюдські уявлення про сонце і культурно-етнічні особливості американської спільноти. Шляхом вільного асоціативного експерименту із залученням респондентів-американців встановлено, що лексикографічна репрезентація концепту SUN у значній мірі збігається з репрезентацією цього концепту в індивідуальних мовних картинах світу

Оскільки SUN розглянуто як лінгвокультурний концепт, велику увагу приділено його міфологічному й символічному значенню, яке може проявлятися як у текстах, так і в культурних артефактах. Сонячний символізм розглянуто на прикладах об'єктів матеріального світу, які є культурно маркованими

Аксіологічний вимір концепту SUN досліджено з огляду на ціннісні установки американського суспільства. У роботі також встановлено засоби вербалізації концепту SUN в художньому та релігійному дискурсах.

Ключові слова: концепт, лінгвокультура, вербалізатор, семантичний компонент, розширення значення, концептуальна метафора, метонімія, ідіома, асоціація, конотація, мовна картина світу, дискурс.

АННОТАЦИЯ

Розвод Э. В. Вербализация концепта SUN: лингвокультурный аспект (на материале американского варианта английского языка). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 – Германские языки. Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2018.

Диссертация посвящена исследованию репрезентации лингвокультурного концепта SUN как единицы концептосферы американцев – носителей английского языка.

С помощью компонентного анализа определены семантические компоненты, формирующие ядро исследуемого концепта. Выявлены типичные концептуальные метафоры, где задействован концепт: SUN IS PERSON, SUN IS A ROUND OBJECT, SUN IS A VESSEL CONTAINING LIQUID, SUN IS A BURNING OBJECT, SUN IS TIME и SUN IS DIRECTION. Эти модели, в свою очередь, служат основой для неограниченного количества языковых метафор, которые могут быть устойчивыми и образными.

Установлено, что идиомы с элементом sun воплощают как общечеловеческие представления о солнце, так и культурно-этнические особенности американского общества. Посредством свободного ассоциативного эксперимента с привлечением респондентов-американцев показано, что лексикографическая репрезентация концепта SUN в значительной степени совпадает с репрезентацией этого концепта в индивидуальных языковых картинах мира.

Поскольку SUN рассмотрен как лингвокультурный концепт, большое внимание уделено его мифологическому и символическому значению, которое может проявляться как в текстах, так и в культурных артефактах. Солнечный символизм рассмотрен на примерах объектов материального мира, которые являются культурно маркированными.

Аксиологическое измерение концепта SUN исследовано с учетом ценностных установок американского общества. В работе также выявлены средства вербализации концепта SUN в художественном и религиозном дискурсах.

Ключевые слова: концепт, лингвокультура, вербализатор, семантический компонент, расширение значения, концептуальная метафора, метонимия, идиома, ассоциация, коннотация, языковая картина мира, дискурс.

ABSTRACT

Rozvod E. V. Verbalization of the concept SUN: linguo-cultural aspect (based on the material of American English). – Manuscript.

Dissertation for Candidate Degree in Philology (PhD): Specialty 10.02.04 – Germanic Languages. Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2018.

The dissertation focuses on the linguistic and cultural aspects of the SUN concept in the American variant of the English language. The work manifests a complex methodological approach with three concept models involved: a three-dimensional concept model elaborated by S. Vorkachev and V. Karasik, a nucleus and periphery model developed by Z. Popova and I. Sternin and a five-layer structure suggested by V. Maslova, the latter being the cornerstone of the undertaken study.

The declared diachronic approach to the cognitive unit language representation study enabled the author to establish the dynamics of such unit structure formation, conduct the

comparative analysis of its verbalizers and connotations with references being made to the realities of a certain time period.

Decompositional analysis revealed the semantic components which constitute the nucleus of the concept under study: [+body], [+light], [+heat]. These are the components which form the semantic prototype of the noun “sun”, i.e. they appear to be a more salient semantic substructure. In addition, eight more semantic components were singled out: [+round], [+energy], [+far], [+big], [+heavy], [+substance], [+space], [+life]. All of them give rise to new meanings which are metaphorically linked to the prototype. This set of semantic components is arranged largely due to the use of a large number of lexicographic sources since some of the components could be traced in specialized dictionaries definitions only.

Particular attention is paid to the nucleus of the concept SUN that was structured based on the definition in Longman Dictionary of American English – *the large bright object in the sky that gives us light and heat, and around which the Earth moves*. The notional component of the concept SUN in the language picture of the world of Americans comprises the following features: *light, warmth, globe, red colour, acre, can thrust, heat, time and place*. The image component contains the traditional features found in the people’s cognition: *God, alive, in the sky*. The concept SUN periphery encompasses connotations and sun features which are perceived physically while the distant periphery includes idioms.

Free associative experiment with the American participants is an integral part of the study. The results of the experiment indicated that the lexicographic representation of concept SUN coincides, to a great extent, with the representation of this concept in individual pictures of the world. The latter are more scientific than naïve in nature as clearly shown by the verbalizers and associations listed by the participants.

The axiological dimension of concept SUN is studied in relation to the values entrenched in the American society the accumulation of which is known as American dream. Having analyzed the verbalizers of the concept in the American anthem, we may conclude that the sun is the embodiment of hope, victory, forces of good and light. There is a shift in connotations towards the negative pole starting in the 20th century. The sun is regarded not only as a source of happiness and joy but also as a danger, a medical factor and a deadly force. The study also deals with the way the concept SUN is verbalized in fiction and in religious discourse. 1200 verbalizers were detected in the works by the American writers spanning three centuries. Verbs constitute the biggest bulk, therefore one may assert that the American picture of the world is action-oriented when the conceptual relations involving sun are being established.

Concept SUN demonstrates few metaphoric connections in the institutional (religious) discourse. The rare metaphors discovered reveal that sun is taken to mean God. Sun can also have the metaphoric meaning of time, virtues and the good.

Key words: concept, linguistic culture, verbalizer, semantic component, meaning extension, conceptual metaphor, metonymy, idiom, association, connotation, language picture of the world, discourse.